

האור שבתוך המנהרה
מתוך "נפלאות הבריאה"
מלקט ועורך: ש. אייזיקוביץ
eisikovits1@gmail.com

האור שבתוך המנהרה: חנוכה וחוסר השלמות האנושי

תמר פפר

אנו רגילים לחשוב שהאור נמצא בקצה המנהרה, ושם גם נמצאת השמחה. חג החנוכה מלמדנו כי גם כאשר אנו בעיצומה של הדרך, בלב המנהרה החשוכה, עדיין אפשר למצוא שם אור קטן, ולשמוח על כך שאנו צועדים בדרך הנכונה.

פער תהומי מבדיל, כידוע לנו היטב, בין האדם לבין הא-לוקים. הא-לוקים הוא מושלם בכל שלמות אפשרית: "הצור תמים פָּעָלוּ כִּי כָל דְּרָכָיו מְשֻׁפָּט אֶל-אֱמוּנָה וְאִין עֹל צְדִיק וְיֵשֶׁר הוּא" (דברים לב, ד). האדם, מנגד, נוטה לחטא ומועד לנפילה: "כִּי אָדָם אֵין צְדִיק בְּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחָטָא" (קהלת ז, כ). האם זה אומר שהאדם אינו טוב? בוודאי שלא, ומקרא מלא דיבר הכתוב: "וַיֵּרָא אֱלֹקִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" (בראשית א, לא). גם האדם, יצור שבהכרח חוטא, נכלל ב"טוב מאד" של מעשה בראשית. משמעות הדברים, עם זאת, היא שהדרך שבה מתגלה הטוב האנושי היא פתלתלה ומורכבת, רוויה עליות וירידות, מצוות וחטאים.

חג החנוכה, שנקבע לדורות בפעולת אדם – תקנת חכמים – ולא בציווי א-לוקי, אינו מציין את רגע השיא, את חנוכת המזבח, אלא מציין את הדרך, את השלב הראשון של מציאת פך השמן והדלקת הנרות. בחנוכה איננו חוגגים את התגלות השלמות הא-לוקית אלא את הדרך האנושית המפותלת

במאמר זה אבקש לטעון שהמסר האמור – שאין בו אולי חידוש רב אך יש בו לדעתי חשיבות רבה – בא לידי ביטוי בחג החנוכה. חנוכה מתבלט בשונותו משאר מועדים, ובפרט מאלה שניתנו לנו בתורה עצמה. בכל החגים אנו חוגגים אירועי שיא של התגלות א-לוקית: יציאת מצרים, מתן תורה, וההגנה הניסית במדבר. בכל אחד מהם קיבלנו מתנה מן השמים, מתנה מושלמת שיש בה מפגש נפלא עם האלוקים. בניגוד להם, חג החנוכה, שנקבע לדורות בפעולת אדם – תקנת חכמים – ולא בציווי א-לוקי, מציין ישועה אנושית בלתי מושלמת בעליל. בחנוכה איננו חוגגים אפוא את התגלות השלמות הא-לוקית, אלא את הדרך האנושית המפותלת. גם בתוכה ניתן למצוא הופעה אלווקית הראויה לציין בימי חג.

טוב נעשה אם נפנים את המסר הזה. הוא משליך עמוקות על חיינו האישיים, כפי שאשתדל להדגים בהמשך הדברים. במקביל לכך, הוא מגדיר לנו, כפי שניתן ללמוד מסיפור בית חשמונאי, אף את דרכנו הציבורית – את הדרך לגאולה.

ולשמחה מה זו עושה?

בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו, כשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל להשפיתם תורתך ולהעבירם מחקי רצונך, ואתה ברחמיך הרבים עמדת להם בעת צרתם, רבת את ריבם, דנת את דינם, נקמת את נקמתם. מסרת גבורים ביד חלשים, ורבים ביד מעטים, וטמאים ביד טהורים, ורשעים ביד צדיקים, וזדים ביד עוסקי תורתך. וליך עשית שם גדול וקדוש בעולמך, ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן כהיום הזה.

מקורות רבים מורים על כך שעיקרו של חג החנוכה הוא על שם ניצחון החשמונאים על היוונים. מדובר אכן בניצחון במאבק נגד כוחות יוון, נגד כל הסיכויים, ואולי לא פחות מכך נגד תופעת ה"מתיוונים" שפשטה בכרם ישראל. כיון שנצחו במלחמה, טיהרו החשמונאים את המקדש וקבעו את ימי החנוכה בהלל והודאה: "ואחר כן באו בניך לדביר ביתך, ופנו את היכלך, וטהרו את מקדשך, והדליקו נרות בחצרות קדשך, וקבעו שמונת ימי חנכה אלו, להודות ולהלל לשמך הגדול."

אולם, קריאת אותם מקורות מגלה עד כמה מדובר בניצחון חלקי וחסר. מלחמת החשמונאים, שניתן לתארה כסוג של מלחמת גרילה מול האויב היווני, ארכה לא פחות משלוש שנים. שנים אלו ידעו קרבות רבים, שבחלקם (כגון קרב מעלה לבונה שבו נהרג המפקד הסלאוקי אפולוניוס) ניצחו הלוחמים היהודיים, ואילו בחלקם (כגון קרב בית זכריה, שבו נהרג אלעזר המכבי) הם הובסו. גם אחרי הניצחון היהודי, המצב היה רחוק מאד מלהיות מושלם. במישור הפוליטי הוא היה בכי רע: יונתן המכבי אמנם זכה להנהיג אוטונומיה יהודית למשך מספר שנים, אך לבסוף מצא את מותו בשדה הקרב, ואילו שמעון אחיו נהרג ביחד עם שניים מבניו על-ידי חתנו תלמי בן חבוב. לאחר מותו של יוחנן (בן שמעון) נלחמו בניו על ירושת השלטון בתקופה קשה שבה נהרגו (לפי יוסף בן מתתיהו) כחמישים אלף איש בסכסוכים פנימיים. האחרון מבית חשמונאי שהחזיק בשלטון היה אנטיגונוס השני, שנהרג על-ידי הורדוס ששם קץ לשושלת.

אם כך היו פני הדברים, מהי ההצדקה לשמחה המיוחדת של ימי חנוכה? למעט חנוכה, הזמן היחיד בשנה שבו אומרים הלל הגדול במשך שמונה ימים הוא חג הסוכות – הקבלה

שמופיעה בספר מקבים ב (א, ט) ורמוזה בשיטת בית שמאי לפיה פוחתים והולכים בנרות חנוכה על דרך פרי חג הסוכות. ומאליה נשאלת השאלה: וְלִשְׁמֹכָה מֶה זֶה עֲשֶׂה?

בזירה הרוחנית המצב היה בהתאם: תופעת ההתייוונות לא מוגרה, ושמותיהם היווניים של צאצאי בית חשמונאי מעידים על נוכחות נמשכת של תרבות הלניסטית בקרב האליטה. מאבקי הכוח חדרו מטבעם גם לתחום הקודש, וטהרת המקדש מטומאת יוון לא פתחה עידן מזהיר בהיבט הקדושה ועבודת ה'. כפי שמאריך הרמב"ן לבאר (בראשית מט, י), מלכות בית חשמונאי הייתה פגומה מלכתחילה, שכן היה אסור לכהנים ליטול לעצמם את כתר המלוכה – ולשיטתו הם נענשו על כך בתלאות הקשות שהיו מנם חלקם.

למרות כל זאת, נקבע חג החנוכה על ניצחון החשמונאים. הרמב"ם היה מודע היטב לפגמים שנפלו במלכות בית חשמונאי, כלשונו בפירוש המשנה: "במקדש שני שהיו בו כל הענינים בלתי מושלמים, כמו שידעת, והמלכים לא היו הולכים לפני המסורת הישרה" (יומא א, ג). עם זאת, הרמב"ם מדגיש בפתח הלכות חנוכה את עניין המלכות שחזרה לישראל: "וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים, והרגום, והושיעו ישראל מידם; והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנים, עד החורבן השני". כלומר, למרות שמדובר במלכות שאינה לגיטימית – מלכות של כהנים שלפי דעתו מפרה איסור חמור (עי' ספר המצוות, לא תעשה שסב) ואף נוגדת את אחד מעיקרי האמונה (עי' בפירוש המשנה לסנהדרין, פרק י, היסוד ה-יב) – עדיין חג החנוכה מציין דווקא את חזרת המלכות.

הארכתי בתיאור מצבו המורכב (בלשון המעטה) של בית חשמונאי כדי להעמיד את השאלה: אם כך היו פני הדברים, מהי ההצדקה לשמחה המיוחדת של ימי חנוכה? למעט חנוכה, הזמן היחיד בשנה שבו אומרים את הלל הגדול במשך שמונה ימים הוא חג הסוכות – הקבלה שמופיעה בספר מקבים ב (א, ט) ורמוזה בשיטת בית שמאי לפיה פוחתים והולכים בנרות חנוכה על דרך פרי חג הסוכות. מדובר בחג "גדול", בימי שמחה יוצאים דופן. ומאליה נשאלת השאלה: וְלִשְׁמֹכָה מֶה זֶה עֲשֶׂה?

האור במעשה אנוש

הזכרתי בפתיחה את הפער המהותי בין הקב"ה, השלם בתכלית השלמות, לבין אדם, שמעצם טבעו הוא פגום וחסר. הבדל זה זוכה לביטוי חריף בפיוט של הימים הנוראים המנגיד בין "מעֵשֶׁה אֶלְקֵינוּ" השלם בתכלית, "קְדוֹשׁ מְפֹלֵא נְסִיוֹ, רְחוּם לְמִרְצֵיוֹ וּמְכַעֲסִיוֹ", לבין "מעֵשֶׁה אֶנוֹשׁ" הפגום בתכלית, "תְּחַבּוּלוֹתָיו מְזֵמָה, שְׁבָתוֹ בְּתוֹךְ מְרָמָה".

השלמות והעדרה מייצגים שתי גישות, שני הלכי רוח: האחד הוא "תוצאתי", ואילו השני הוא "תהליכי". השלמות, המצב הא-לוקי, היא "תוצאה"; אין בה צורך בתהליך ואף לא אפשרות אליו, כלשון הכתוב בהקשר הגאולה העתידה: "וּפְתָאם יְבוֹא אֶל הַיְכָלוֹ הָאֲדוֹן אֲשֶׁר אַתֶּם מְבַקְשִׁים" (מלאכי ג, א). מנגד, העדר השלמות, המצב האנושי, מכונן תהליך של התקדמות שלעולם אינו מסתיים. מכאן נובעת הגישה השנייה לגאולה, התהליכית: "כך היא גאולתן של ישראל, בתחילה קמעא קמעא, כל מה שהיא הולכת, היא רבה והולכת". (ירושלמי ברכות א, א; יומא כט, א).

לאור הבחנה זו, נראה לומר כי חנוכה חוגג דווקא את חוסר השלמות, את תחילתו של תהליך. העדר השלמות מובנה לתוך חנוכה, שכן בניגוד לחגי התורה, האירועים שחג החנוכה מציין הם אנושיים, מעשי ידי אדם, ולפיכך חסרים בהגדרה. זו כוונת חז"ל כאשר דרשו את הבטחת הפסוק "וְאִף גַּם זֹאת בְּהִיוֹתֶם בְּאֶרֶץ אֲיִבִיָּהֶם לֹא מְאַסְתִּים וְלֹא גְעַלְתִּים לְכַלְתֶּם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתְּם" (ויקרא כו, מד):

"לא מאסתי' בימי כשדים, שהעמדתי להם דניאל חנניה מישאל ועזריה; ולא געלתי' בימי יוונים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק, וחשמונאי ובניו, ומתתיה כהן גדול; לכלתם' בימי המן, שהעמדתי להם מרדכי ואסתר; 'להפר בריתי אתם' בימי רומיים, שהעמדתי להם של בית רבי חכמי דורות" (מגילה יא, א).

כלומר, גם בזמן הגלות, כאשר עם ישראל נמצא במצב של הסתר פנים, "בארץ אויביהם", הקב"ה ממשיך ללוות את עמו דרך האפיק של מעשה אנוש, דור דור ודורשיו. בחנוכה אנו חוגגים את המסלול הזה של השגחת הקב"ה עלינו – את המסלול האנושי, הפגום והחסר.

זוהי סיבה עמוקה נפלאה לשמחת חג החנוכה: אמנם המצב אינו מושלם, שהרי הוא אנושי ולא א-לוקי, אך עדיין הקב"ה נמצא בו ואף פועל בו – על-ידי מעשינו אנו.

פיוט אחר של יום הכיפורים ("אֶשֶׁר אֵימְתָךְ") מצהיר כי הקב"ה מתאוה דווקא לתהילת בשר ודם: "וְאֵבִיֶת תְּהִלָּה מְסֻרוֹחֵי מַעַשׂ, מְעַדְרֵי אֶמֶת". כלומר, הקב"ה מעוניין בנו למרות הפגמים, ואולי דווקא בגללם. בחנוכה מתגלה שהתקווה לאחריתנו נמצאת באותם "מעשים סרוחים", וכי הקב"ה פועל בתוכם כדי לקיימנו ואף כדי לגאלנו. במעשים שלנו – בנרות החנוכה שאנו מדליקים – יש בכוחנו להאיר את החושך באור של קדושה, באור אלוקי. כל ההמשכיות של עם ישראל בתקופה של הסתר, תקופת חושך שאין בה גילוי שכינה ומעשי ה' השלמים נעדרים מן הארץ, תלויה באותם מעשי אנוש הפגומים. הדרך לגאולה סלולה באבנים אנושיות, שבורות.

תחילתו של תהליך

גם פורים הוא "חג דרבנן", יום שמציין מעשים אנושיים שמוציאים לפועל השגחה אלוקית, כפי שבא לידי ביטוי במגילת אסתר. אך נקודת התהליך מבדילה בין החגים.

הצלת פורים עסקה בשאלה בינארית של "הכל או לא כלום", שאלה של חיים מול מוות. זו אינה שאלה של תהליך אלא של תוצאה. המן הרשע ביקש להשמיד, להרוג ולאבד את כל היהודים, ובהתערבותם של מרדכי ואסתר זכו ישראל לישועת ה' והגזירה בוטלה. בחנוכה הסיפור היה שונה. האיום לא היה השמדת עם ישראל כליל, אלא סכנה רוחנית של גזירות יוון וצרת המתיוונים. הישועה, בהתאם, הייתה ישועה תהליכית: התחלה של משהו חדש, כאשר סיומו עוד לפנינו.

כן מבאר ה'שפת אמת' את מהותו של חנוכה, ובתוך דבריו מסביר מדוע בפורים אין אנו אומרים הלל, שהרי "אכתי עבדי אחוורוש אנן", ואילו בחנוכה אומרים הלל גם במצב של אוטונומיה שאינה שלמה:

עוד בשם חנוכה שהוא על שם החינוך כי הוא הכנה וחינוך לגאולה העתידה. כי בזמן הזה קיבלו בני ישראל המלכות ממלכות יון הרשעה מה שלא הי' בכל הד' מלכיות. רק מדי

מבבל. ויון ממדי. ומיון קבלו בני ישראל המלכות רק שהי' לשעה. והוא חינוך על מה שעתיד להחזיר המלכות לבני ישראל בשלימות. ולכן קבעו ההלל כדאיתא הללו עבדי ה' ולא עבדי יון. ולכך בפורים לא קבעו הלל דאכתי עבדי אחשורוש אנן אבל בחנוכה קיבלו בני ישראל המלכות כנ"ל.

בפורים אנו שמחים בתוצאה – בהצלחה עצמה. אך בחנוכה אנו שמחים בתחילתו של תהליך, שסופו "אֶז אֶגְמֵר בְּשִׁיר מְזֻמָּר חֲנֻכַּת הַמְּזֻבָּח". גאולת חנוכה אמנם מייצגת מצב שאינו מושלם, אך יש בה התחלת תהליך שסופו בגאולה שלימה לעתיד לבוא. אולי מסיבה זו ניתן להסביר מדוע נס פורים ניתן לכתיבה במגילת אסתר, ואילו נס חנוכה לא ניתן לכתיבה בכתבי הקודש: התהליך הרי טרם הסתיים.

הדרך המשמחת

נבוא כעת מן הכלל אל הפרט: מחג החנוכה, שבו כל עם ישראל חוגג את שמחת התהליך שטרם הושלם, אבקש להקיש אל החיים הפרטיים של כל אחד ואחת מאתנו. רוב האתגרים האישיים שלנו אינם ניתנים לפתרון מידי, וכדי להתמודד אתן אנו נדרשים למצוא את האור שבדרך, מתוך הכרה בכך שהמצב האנושי הוא בהגדרה מצב של חוסר שלמות. ואולם, בניסיוני בעבודה מול הורים וזוגות, אני מוצאת לעתים קרובות שאנשים נתקעים במקום דווקא בגלל "חשיבה תוצאתית" – תפיסה שמגדירה הצלחה לפי מבחן התוצאה בלבד ואיננה יודעת לשמוח בתהליך ולהשלים עם העדר מושלמות. כדי להמחיש את הנושא אתן כמה דוגמאות קצרות לכך, כולן מהשבועות האחרונים.

לפני כמה ימים שחה לי אימא אחת כי בתה בת העשר מסרבת לצאת לקניות לבד, כאשר הבת מתרצת את סירובה בחוסר האחריות שלה: "אני טיפוס בלתי אחראי. גם במשימות בית הספר אני לא מצליחה. לכן לא אוכל ללכת למכולת". נימוק זה סיפק לה תירוץ לסירובה לצאת אפילו לקניית דברים פשוטים כמו לחם וחלב. בשיחה עמי, הבינה האם שהסירוב של בתה נעוץ באופן שבו היא מציבה מטלות בפני הילדה: היא אינה מעריכה את הילדה על עצם ההליכה למכולת, אלא רק על ההישגים בפועל. אם הילדה תשכח משהו בסופר, האם תכעס עליה ותיתן לה להרגיש כי טרחתה הייתה לשווא, ואולי מוטב

היה לו לא הייתה הולכת לקניות כלל. החשיבה של האם היא תוצאתית ולא תהליכית. חשיבה זו עוברת לבת ומעוררת בה פחד עמוק מכישלון. העברת אחריות לילד היא דרך ארוכה, תהליך נמשך, ובהכרח כולל נפילות ומעידות. ברגע שהאם תפנים כי כישלונות הבת אינם מוכיחים את חוסר האחריות שלה, אלא מעידים על היותה בתהליך, אזי גם הבת תשמח להיות בתהליך, בלי לפחד מכישלון.

דוגמה אחרת היא של שכנים חדשים, זוג צעיר שזה עתה נישא. לעקרת הבית אין ניסיון בארגון הבית, ומטלות יומיומיות כמו כביסה, שטיפת הרצפה ובישול ארוחות זרים לה. "הכל כל כך מאיים!" היא התוודתה בפני. גם במקרה הזה, תחושת האיום היא פועל יוצא של הערכת תוצאות בלבד. אם אותה אישה הייתה מפנימה כי אפשר לשמוח גם בדרך, בהישגים הלא מושלמים, הייתה סרה ממנה תחושת האיום והיא הייתה מצליחה לתפקד כיאות גם אם לא באופן מושלם. תחזוקת הבית, על צדדיה השונים, היא תהליך – תהליך שאין לו אף פעם סוף – ויש להתמקד אפוא בדרך ולא בסיומה.

דוגמה שלישית היא מבתי המנגנת בפסנתר זה כמה שנים. עם הזמן, ותוך התקדמותה בנגינה, למדתי עד כמה כל יצירה במוסיקה היא תהליך שאין לו נקודת סיום. גם לאחר שסיימה לנגן יצירה אצל מורה אחת, הרי שמורה אחרת שתפגוש תאיר לה פן אחר ביצירה, וכן כל הקלטה שתשמע תגלה לה עומק נוסף במוזיקה. הנגינה מתמקדת בתהליך, לא בתוצאה. אין תוצר סופי ומושלם.

למעשה, הדברים נכונים כלפי כל למידה אנושית, אם למידה של גופי ידע ואם רכישה של יכולת טכנית. קל וחומר שכך הם פני הדברים בקניית מידות טובות והתפתחות אישית. בתור בני אנוש, בלתי מושלמים בהגדרה, עלינו להתמקד בתהליך ולא בתוצאה. ומחג החנוכה אנו למדים שניתן לשמוח בתהליך עצמו. העובדה שאין כאן מושלמות אינה פוגמת בשמחה, אלא מעידה על היותנו בני אנוש. אנו שואפים כמובן להגיע לתוצאות נאותות, אך המיקוד שלנו צריך להיות האורות הקטנים שבדרך. הדרך המשמחת.

ימי חנוכה הם אמנם ימי חג שתקנו לנו חכמים, אך הם אינם ימי מועד; אין בהם איסור מלאכה, ואפילו מצוות משתה ושמחה של פורים אין בהם. הם אף לא ימי מנוחה – לא מנוחה מן המלאכה של שבת ומועדים, ולא מנוחה מאויבינו של פורים. הם ימים של תהליך: תהליך של תיקון שהחל בכ"ה כסלו. הם מלמדים אותנו שככל שאנחנו בתהליך, אל לנו לדאוג מהעדר מושלמות, שכן זהו המצב האנושי הנתון. התהליך עצמו, בלי קשר למבחן התוצאה, מהווה סיבה לשמחה, להלל ולהודאה.